



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

# דף שבועי

פרשת ויגש ועשרה בטבת, תשע"ג  
מספר 997

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות  
ע"ש הלנה ופאול שולמן

## מי מכר את יוסף? מנחם בן-ישר

דבריו של יוסף אל אחיו בפרשתנו: "אני יוסף אחיכם אשר-מכרתם אתי מצרְיָמָה" (מד:ה) מחזירים אותנו אל תחילת הדרמה הגדולה של יוסף במצרים, והיא השלכתו לבור ומכירתו (לז:יח-לו). מכיוון שנוכחים שם אורחת ישמעאלים, שהאחים זוממים למכור להם את יוסף (כה-כז), וגם סוחרים מדיינים (כח) או מדנים (לו) שחלקם במעשה המכירה אינו ברור, החליטו רוב הפרשנים היהודים והנכרים הקדמונים<sup>1</sup> והחדשים, שעל כל פנים, האחים הם שהוציאו את יוסף מהבור והם שמכרוהו, שהרי זה מה שיוסף אומר בהתוודעו לאחיו.

אם אכן האחים הם שמשכו את יוסף מן הבור ומכרוהו, מה עניינם של הישמעאלים והמדיינים/מדנים במעשה המכירה? פרשנינו יישבו זאת בכמה אופנים. רש"י מעצים בעקבות חז"ל<sup>2</sup> את האירוע: שלוש פעמים נמכר יוסף: מהאחים לישמעאלים, מהם למדיינים ומהמדיינים למצרים.<sup>3</sup> ראב"ע ובעקבותיו רלב"ג ורד"ק מזהים את המדיינים כישמעאלים או כחלק ממכלול הישמעאלים על פי הנאמר בשופטים ח:ד.<sup>4</sup> רמב"ן מתאר את המדיינים כסוחרים-יזמים שאליהם נלווים הישמעאלים כאנשי תובלה, אך דווקא אותם רואים ממרחק בגלל גמליהם הגבוהים. גם ר"ע ספורנו מקבל ומשכלל פירוש זה, אך בסופו של דבר פירושים אלה ודומיהם קשים, שכן הלשון "וַיַּעֲבְרוּ אֲנָשִׁים מְדִינִים סְחָרִים" (בלי ה"א הידוע) מעידה שזאת קבוצה חדשה שאינה זהה עם הישמעאלים שנצפו קודם לכן. והמשך הפסוק – "וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֶת-יוֹסֵף מִן-הַבּוֹר וַיִּמְכְּרוּ אֶת-יוֹסֵף", משמעו שאותם המדיינים הם המושכים את יוסף מהבור והם גם המוכרים אותו. ועדיין אין זה פותר את היעדר ראובן ממעשה המכירה ואת הפתעתו ותדהמתו כשלא מצא את יוסף בבור (כט-ל).<sup>5</sup>

איש מהפכת הפשט בפרשנות המקרא הצרפתית-אשכנזית, הרשב"ם, פתר את כל הבעיות הללו בקריאת הפסוק "וַיַּעֲבְרוּ אֲנָשִׁים מְדִינִים סְחָרִים" כמשמעו. כלומר אין הם ישמעאלים ולא בעלי גמלים. "וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ" – הם המדיינים – "אֶת-יוֹסֵף מִן-הַבּוֹר וַיִּמְכְּרוּ אֶת-יוֹסֵף בְּעֶשְׂרִים כֶּסֶף" – אותם מדיינים שאכן סוחרים הם מכרוהו לישמעאלים, שכבר קודם ראו האחים מרחוק.

אם כן, מתוך שמתוארת אדישות האחים לגורל אחיהם – אחרי השליכם את יוסף אל הבור ישבו "לְאָכַל-לֶחֶם" (כה) דהיינו את סעודתם. ולא קרוב אל הבור אכלה, כדי שלא לשמוע את זעקות תחנוניו<sup>6</sup> – נתאפשרה העלילה: את

\* מנחם בן ישר גמלאי המחלקה לתנ"ך והמכללה האקדמית אשקלון.

<sup>1</sup> כך ספר היובלים ד, יא; יוסף בן מתתיהו בקדמוניות היהודים, ספר שני ג, ב-ג, טורים 29-34.

<sup>2</sup> תנחומא-בוכר וישב י"ג: "נעשו עליו שלוש אוניות (שטרי מכר)".

<sup>3</sup> רש"י נצמד לפשט בזהותו את המדנים כמדיינים, שלא כחז"ל. בבראשית רבה פ"ד, כב, רבי הונא מפליג עוד: ארבע פעמים נמכר בהוסיפו את המדנים בין המדיינים למצרים. אולי ארבע, כי ארבעה פעמים בא השורש מכ"ר בספור יוסף: לז:כז, כח, לו, מה:ד. ר' יודן מוסיף שם: חמש פעמים, גם מהשוק המצרי לפוטיפר, אולי על פי הכפילות בפרק לז:לו: "אֶל-מִצְרַיִם לְפוֹטִיפָר" (אך בניגוד אל לט:א). כך חמש פעמים, אולי בהוסיפו את האזכור "לְעֶבֶד נִמְכַר יוֹסֵף" בתהלים קה:יז. בעניין המדנים נעיר שהתרגומים: השבעים, הסורי, אונקולוס (המכונה יונתן), והולגטה והשומרוני גורסים "המדיינים".

<sup>4</sup> אך לדעה זו מתבקשת בפסוק כח הלשון "ויעברו האנשים" כלומר, אלה שתחילה נראו מרחוק. ניתן ליישב את לשון הכתוב בהנחה שתחילה ראו שיירת בדווים המכונים ישמעאלים, ועתה התברר שהם ממשפחת המדיינים שעיסוקם במסחר. ואכן תנ"ך רם משכתב "וַיַּעֲבְרוּ אֲנָשִׁים מְדִינִים סְחָרִים" וכך מעוות את לשון המקרא.

<sup>5</sup> רש"י מביא (ע"פ בראשית רבה ט"ו) י"ט פתרונות מדרשיים בעלי מוסר השכל אך רחוקים מהפשט. בכור שור (כה) ואחרים מפרשים שבעת הסעודה שמר על הצאן. כל זה ודומיו אינו סביר, כי משנטל עליו להציל את יוסף בוודאי השגיח מרחוק על הבור.

<sup>6</sup> כמסופר למפרע (מב:כא): "בַּהֲתַתְּנֵנוּ אֶלְיָנוּ וְלֹא שָׁמְעָנוּ".

אורחת הגמלים הגבוהים רואים ממרחק, ועד שיגיעו יש שהות לסעוד סעודה. בינתיים, מפיוון מנוגד ונסתר מהאחים הגיעה אל קרבת הבור חבורת סוחרים מדיינים, ובשמעם את צעקות יוסף מתוך הבור נודמנה להם סחורה: עבד. הוא שיאמר אחר כך יוסף לעמיתיו בכלא: "כִּי-גָזַב גִּנְבֹתִי מֵאֶרֶץ הָעֶבְרִים" (מ:טו).<sup>7</sup> הסוחרים אינם יכולים למכור סחורתם זו בקרבת מקום, בארץ כנען: פה מכירים את בית יעקב ומהר יתברר שאכן גנבת אדם בידיהם. ולכן שמחו להיפטר מהסחורה המעיקה בפגשם את אורחת הישמעאלים. אלה יקנו את העבד יוסף וירחיקוהו עד מצרים: "מעולם לא יצא עבד או שפחה בן חורין ממצרים".<sup>8</sup>

דרך פרשנות זו פותרת את כל הקשיים שבפרשתנו ולכן התקבלה על דעת רוב הפרשנים היהודים המודרניים,<sup>9</sup> ואילו רוב הפרשנות הנכרית הביקורתית מתעלמת מדברי רשב"ם "לפי עומק פשוטו של מקרא". ואם כתוב בסוף פרק ל"ז "וְהַמְדִּינִים מְכָרוּ אֹתוֹ אֶל-מִצְרַיִם לְפֹטִיפָר", פירוש הדבר הוא שהמדנים – הם המדיינים – מכרוהו (לישמעאלים) לכיוון מצרים, להדגיש את ששעורנו לעיל: יוסף הורחק מארץ כנען עד שלא נראה שישוב או יוודע הדבר לבית אביו. כיצד יובנו אפוא דברי יוסף לאָחיו "אֲשֶׁר-מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרַיִם" אליבא דרשב"ם? תשובתו: גרמתם למכירתו. שד"ל וְכֵן יַעֲקֹב מוֹסִיפִים עַל זֹאת: כנראה חשב יוסף שאכן אָחיו מכרוהו למדיינים כעבד מורד. ואפשר להוסיף עוד: האחים התביישו להעלותו מן הבור ולמכרו ישירות למדיינים, לכן השאירו את המלאכה הבזויה הזו לקונים.

את רשב"ם הקדים בעל "ספר הישר".<sup>10</sup> הוא מספר כמו רשב"ם שבלי ידיעת האחים משכו המדיינים את יוסף מן הבור. וכדי לקיים גם את דברי יוסף שהאחים מכרוהו אך גם את הכתוב בסיפור המכירה שהישמעאלים קנוהו מהמדיינים, מתאר ספר הישר עלילה סבוכה: אחרי שהמדיינים העלו את יוסף ולקחוהו, ראו אותם האחים ובאו אליהם בטענה שהם חטפו את העבד המורד, שהאחים כעונש השליכוהו הבורה. התפתחה קטטה בין האחים למדיינים והאחים גברו בה ולקחו מידיהם את יוסף, ואז חזרו ומכרוהו למדיינים. אלה חששו להחזיק בו ולמכור אותו בכנען, שבה עלולים להכיר אותו, ולכן מכרוהו לאורחת הישמעאלים שהזדמנה שמה.

בהבנה המקובלת, שהאחים מכרו את יוסף לישמעאלים-מדיינים, הרי זה חלק מסיפור פשוט למדיי: האחים החליטו למכור את יוסף ואכן מכרו אותו. אבל לפי הרשב"ם זהו סיפור דרמטי שיש בו הפתעות, כראוי לסיפור טוב: האחים ראו מרחוק את האח שנוא נפשם לבוש בכתונת הפסים המלכותית מעוררת הקנאה והחליטו להרגו ולהעלים את גופתו באחד מבורות המים (יט-כ).<sup>11</sup> בכור האחים התנגד וצעק "לֹא נִפְגַּנוּ נַפְשׁ" (כא), ותגובתם הצוננת של אָחיו גרמה לו לנקוט תכסיס עוקף: הוא הציע להשליכו חי אל הבור, לכאורה כדי להימנע משפיכת דמים ישירה, ולמעשה כדי להוציא את יוסף מן הבור לכשיסיחו שאר האחים את דעתם מהעניין (כב). ההצעה התקבלה ובוצעה (כג-כד) ולכאורה הצליחה תכניתו של ראובן, בייחוד כאשר "וְהַבּוֹר רָק אֵין בּוֹ מַיִם", ויוסף ישרוד בו עד שיצילנו ראובן. אך כאמור הייתה זו הצלחה רק לכאורה. כי יהודה, שלא ידע על תכסיסו של ראובן – ואולי ידע אך רצה להכשילו<sup>12</sup> – בראותו מרחוק אורחת גמלים, מסתמא ישמעאלים, ההולכים בדרך השיירות המובילה בשמים מהגלעד מצרימה, הציע הצעה חדשה, לכאורה גאונית: כשתגיע השיירה סמוך לבור, הם יוציאו את יוסף וימכרוהו לישמעאלים (כה-כז). כך מצד אחד יימנעו מרצח אחיהם ומצד שני ירחיקו את המטרד הזה מביתם. לכאורה זהו פתרון טוב לתסבוכת וגם הומני למדיי, כי ניתן לשער שנער מוכשר ושאפתני כיוסף יסתדר היטב גם כעבד: אדוניו לא יבזו את כישורונת עבדו במלאכות בזויות, ואכן כך היה הן בבית פוטיפר הן בבית האסורים.

ואולם תכנית זו שהסכימו לה האחים<sup>13</sup> גם היא לא בוצעה. בציפיתם להגעת אורחת הישמעאלים ישבו האחים במקום מרוחק מעט מהבור כדי שלא לשמוע את זעקות אחיהם. מתוך כך לא ראו את חבורת הסוחרים המדיינים שהגיעה מכיוון אחר, והוציאה את יוסף מן הבור. בהמשך פגשה חבורה זו את הישמעאלים ולהם מכרה את הסחורה שעתה נודמנה להם.

לא רק מבנה דרמטי של אירועים ושכלול ספרותי יש כאן, שהרי לא ללמדנו דרמה וספרות ניתנה התורה. ההשגחה כיוונה כך את הדברים כדי להניע את המעבר מסיפור אבות ישראל אל השלב הבא: שעבוד מצרים כפי שנגזר בברית בין הבתרים (טו:יג), דהיינו להוריד את בית יעקב מצרימה. האמצעי היה מכירת יוסף ועלייתו לגדולה שם, ובעקבות אלה ירידת כל המשפחה שמה. וכדברי המדרש (בראשית רבה פו, ב):  
היה יעקב אבינו ראוי לָרֶד לַמְצָרִים בשלשלאות ובקולרין (=עול ברזל), אומר הקדוש ב"ה: בני בכורי, ואני מורידו בבזיון? אלא הריני מושך את בנו לפניו והוא יורד אחריו על כורחו שלא בטובתו.

<sup>7</sup> ואין זו ראייה גמורה, שאף אילו נמכר בידי אָחיו לא היה מציג את עצמו בפני אחרים כבן למשפחה כזאת.

<sup>8</sup> מכילתא דרשב"י, וכן מדרש הגדול לשמות ג:ב. מובא גם במכילתא דר"י מהדורת מ' איש-שלום, עמ' קיט.

<sup>9</sup> כבר רבינו בחיי, שפעל בסוף המאה הי"ב (ואולי קיבל מרשב"ם שפעל באותה המאה). כך מפרשים גם ה"ביאור" למנדלסון (תחילת המאה הי"ט), כְּנֹו יַעֲקֹב, תרגום בובר-רוזנצווייג והרב מ"צ הרץ בתחילת המאה הכ"ו.

<sup>10</sup> ספר אנונימי שכנראה נכתב במאה התשיעית-עשירית בדרום איטליה ומספר מחדש את סיפור התורה.

<sup>11</sup> מלבד התעללות באח יש גם פשע אקולוגי בהשלת גופה לבור המים המשמש רועים ועוברי אורח.

<sup>12</sup> יהודה עשוי לחשוש שאם ראובן יציל את יוסף מהבור וישיב אותו לאביהם, תבער חמת האב באחים. ראו נ' ליבוביץ, **עינונים**

**בספר בראשית**, ירושלים תשכ"ט, עמ' 286.

<sup>13</sup> "וַיִּשְׁמְעוּ אָחָיו" (כז) – ניתן להבין או כהסכמה או כשמיעה בעלמא, כלומר שמעו ושקלו בדעתם עד שתגיע האורחה.

לכאורה, כדי לקיים זאת די היה אילו התבצעה הצעת יהודה למכור את יוסף לישמעאלים והם יורידוהו למצרים. אולם במקרה כזה בהגיע האחים מצרימה מחמת הרעב אולי היו מחפשים שם את אחיהם יוסף<sup>14</sup> ואולי אף היו מזהים אותו בתחפושת השר האימתני צפנת פענח, והמשך העלילה היה שונה לחלוטין ואולי לא היה מוריד את בית יעקב מצרימה. ולא זו בלבד אלא בלי מסכה זו של צפנת פענח על פניו של יוסף לא היה אפשר שהאחים יענשו על התעללותם באביהם הזקן וגם ביוסף עצמו מידה כנגד מידה: הם רצו למכרו ובסוף הסגירוהו לעבדות ואחר כך איים יוסף עליהם במאסר ובעבדות.

כך מעשה השלכת יוסף ומכירתו עשוהו לשליח ההשגחה לקראת גלות ישראל במצרים: "שֶׁלַח לְפָנֶיךָ אִישׁ לְעֶבֶד נְמוֹר יוֹסֵף" (תה' קה:יז). כמשנה למלך וכמשביר מזון היה בידי יוסף להקל את תחילת עידן הגלות כל זמן שיעקב חי, לקיים לו את הבטחת ה': "וְיוֹסֵף יָשִׁית יָדוֹ עַל-עֵינַיִךְ" (מו:ד).

<sup>14</sup> בראשית רבה צא, ו ותנחומא-בוכר מקץ י"ז מספרים שאכן חפשו האחים את יוסף בהגיעם למצרים, ולפיכך הצדיקו את החשד "מְרַגְלִים אַתֶּם" (מב:ט).